

۱۷۲۵۵

۸۸۳۷۷

نقد و بررسی جریان

المصاحف توحید

در زمان خلافت عثمان

مرتضی قاسمی حامد

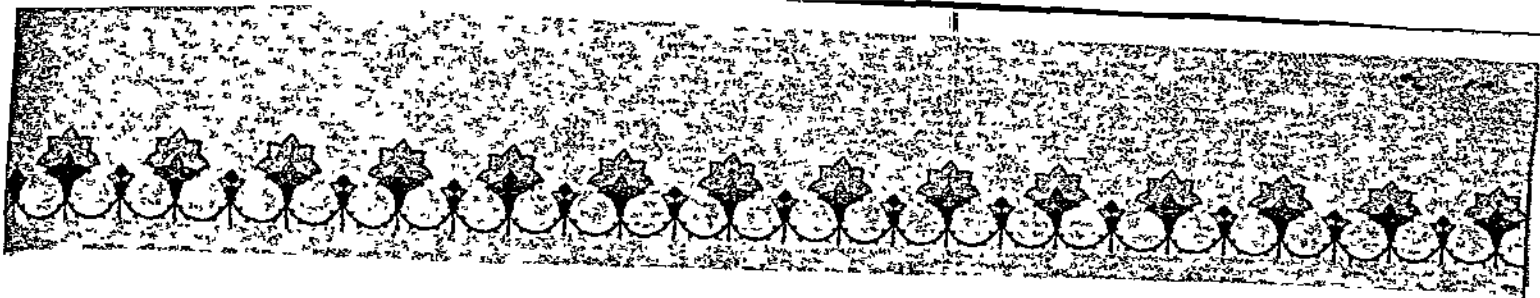
دانش آموخته علوم حدیث ورودی ۸۳ و دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه مذاهب اسلامی

کلیدواژه‌ها: توحید المصاحف، مصاحف عثمانی، مصحف امام.

چکیده

در این مقاله به بررسی و نقد و بررسی جریان مصاحف عثمانی در زمان خلافت عثمان بن عفان پرداخته شده است. در ابتدا به اهمیت و جایگاه مصحف عثمانی در تاریخ اسلام اشاره شده و سپس به بررسی دلایل تدوین آن و روش‌های آن پرداخته شده است. در ادامه به بررسی تفاوت‌های مصحف عثمانی با سایر مصاحف و به ویژه مصحف قرطبی و مصحف کوفی پرداخته شده است. در پایان به نتیجه‌گیری و اهمیت این مصحف در تاریخ اسلام پرداخته شده است.

به طوری که در رابطه با خزیمه به دلیل ذوالشهادتین بودن، آیه اش را پذیرفتند.^{۳۰}
اگر اساس کار، مصحف ابوبکر می بود دیگر نیازی به این کارها نبود چون این کار قبلاً در زمان ابوبکر انجام شده بود.

۳. نیافتن آیه ۲۳ سوره احزاب جز در نزد خزیمه.^{۳۱}
این آیه در تدوین مصحف ابوبکر یافت شده بود و تنها دو آیه آخر سوره توبه را نیافتند،^{۳۲} بنابراین اگر اساس کار، مصحف ابوبکر بود دیگر نیافتن آیه ۲۳ سوره احزاب معنایی پیدا نمی کند.

۴. عثمان می گوید: اگر به اختلاف برخوردید بر زبان قریش بنویسید.^{۳۳}

اگر اساس کار، مصحف ابوبکر بود دیگر اختلاف معنایی ندارد، حداقل اینکه می بایست می گفت که در موارد اختلاف به شکل مصحف ابوبکر بنویسید.

۵. اختلاف در ثبت کلمه «التابوت».^{۳۴}

نمی شود که در مصحف ابوبکر این کلمه به دو شکل ثبت شده باشد که آنها در ثبت آن اختلاف کنند پس اساس کار، مصحف ابوبکر نبوده است.

بنابراین می توان نتیجه گرفت که مصحف ابوبکر، اساس کار مجمع نبوده است. از این روی ما روایات دسته دوم را می پذیریم.

تعداد اعضای مجمع توحید المصاحف

در رابطه با تعداد کسانی که به این کار مشغول شدند، اختلافات فراوانی وجود دارد، به طوری که تعداد آنها را ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۱۲ و...^{۳۵} گفته اند.

در جمع بندی این روایات گفته شده: ابتدا کار به زید و اگذار شد ولی به دلیل مخالفتها، خود عثمان به جای او مسئولیت را بر عهده گرفت. با این حال نتوانست از عهده کار بر آید و از کسانی چون ابی بن کعب کمک گرفت که در این زمان ابی بن کعب ریاست گروه را بر عهده داشت.^{۳۶}

ابن حجر در این باره می گوید: در ابتدا کار با زید و سعید بود اما بعد احتیاج به کمک پیدا کردند و افرادی به آنها اضافه شد و از ابی بن کعب در املا کمک گرفتند.^{۳۷}

آنچه به نظر می رسد این است که ابتدا عثمان، زید را برای این کار برگزید و او هم به تدریج سه نفر دیگر را به خود ملحق ساخت تا اینکه گروه چهار نفری تشکیل دادند. در این زمان عثمان، زید را برای کتابت و سعید را برای قرائت، انتخاب نمود. بنابراین، این چهار نفر مصحف امام را تدوین نمودند. بعد برای تهیه نسخه های بعدی، نیاز به کمک پیدا

شوند که آیه فوق در آخرین عرضه بر پیامبر (ص) تثبیت شده است^{۳۸} و از این روی جای آیات فوق را در مصحف خالی می گذاشتند تا شخص مورد نظر را دیدار کنند.^{۳۷}

در ثبت کلمه «التابوت» پیشان اختلاف به وجود آمد که آیا آن را به صورت «التابوت» بنویسند و یا به صورت «التابوت» ثبت نمایند. به این خاطر نزد عثمان رفتند و او به آنها گفت که آن را به صورت «التابوت» بنویسند چون به زبان قریش است.^{۳۸} به این ترتیب کار رو به اتمام بود ولی آنها هنوز آیه «من المؤمنین رجال صدقوا ما عاهدوا الله علیه»^{۳۹} را نیافته بودند تا اینکه آن را نزد خزیمه بن ثابت انصاری که پیامبر (ص) شهادتش را برابر دو نفر قرار داده بود، یافتند و در سبزه جای ثبت کردند.^{۴۰} در رابطه با سوره توبه در ابتدایش «بسم الله الرحمن الرحیم» نیاوردند که در این باره از علی (ع) پرسیده شد و ایشان فرمودند: بسم الله برای امان است و [سوره] توبه، فرمان شمشیر زدن را آورد.^{۴۱}

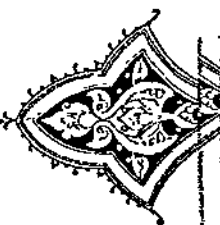
سرانجام کار به پایان رسید و اعضای مجمع نسخه ها را برای تأیید نهایی نزد عثمان بردند و او گفت: چیزی از لحن در آن می بینم که عرب با زبانش آن را درست می خواند^{۴۲} ولی اگر املاکننده از هذیل و کاتب از قمیف بود، چنین نمی شد.^{۴۳} در این زمان عثمان دستور داد تا هر یک از مصحفها^{۴۴} را به همراه معلمی به یکی از شهرها بفرستند و نیز از مردم خواست تا هر نوشته ای از قرآن که غیر از مصاحف مزبور دارند از بین ببرند^{۴۵} و مصحف ابوبکر را هم به نزد حفصه برگرداند.^{۴۶}

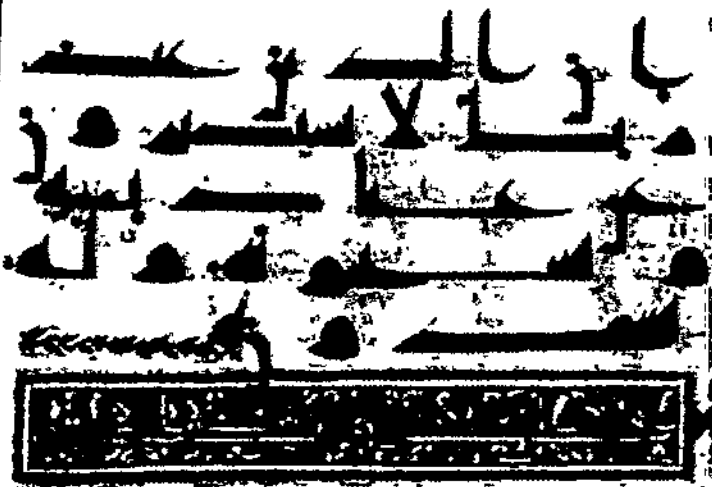
آیا مصحف ابوبکر اساس کار مجمع بود؟

در رابطه با اینکه مصحف ابوبکر چه زمانی به دست مجمع رسید، اختلافاتی وجود دارد به طوری که دو دسته روایت در این باره داریم: دسته اول، نشان دهنده رسیدن مصحف در ابتدای کار^{۴۷} و دسته دوم، نشان دهنده رسیدن آن در انتهای کار است.^{۴۸} عده ای با استناد به روایات دسته اول خواسته اند تا اساس کار مجمع را مصحف ابوبکر معرفی کنند ولی پذیرفتن آن با برخی وقایع مغایرت دارد که از این قرارند:

۱. روایاتی که حکایت از مقابله کردن نسخه ها می نمایند.^{۴۹} اگر اساس کار، مصحف ابوبکر می بود دیگر نیازی به مقابله کردن نسخه ها نبود و می بایست تنها از روی نسخه او به نسخه برداری می پرداختند.

۲. شهادت دادن دو شاهد (که آیات مورد نظر را در زمان پیامبر ثبت کرده و آن را به آن حضرت عرضه نموده باشند)،

اعراب بوده است و نقطه گذاری و اعراب گذاری قرآن برای نخستین بار توسط ابوالاسود دؤلی^{۵۰} صورت گرفت بنابراین عثمان به همان شکلی که در زمانش رایج بود، قرآن را نوشت.

ب) زرقانی حدیث نزول قرآن بر هفت حرف را با قرائتهای هفت گانه خلط کرده است، در صورتی که حدیث نزول قرآن بر هفت حرف در زمان پیامبر (ص) نقل شده ولی قرائتهای هفت گانه مربوط به سالها بعد از وفات عثمان است و این دو باهم متفاوتند.

ج) ما دو روایت از امام باقر و امام صادق (علیهما السلام) داریم که نزول قرآن بر هفت حرف را رد کرده اند.^{۵۱} در پی آن برخی با دلایلی این روایات را مردود دانسته اند^{۵۲} و برخی تنها در صورتی آنها را می پذیرند که مراد از حرف را لهجه و مراد از سببه را کثرت بدانیم^{۵۳} هر چند در خود اهل سنت نیز این روایات با یکدیگر تناقضهایی دارند ولی با این حال، ملحق کردن این روایت به عثمان جهت ایجاد وجوه مختلف قرائت امری غیر معقول است و با گفته عثمان مبتنی بر کتابت مصحف به زبان قریش مغایرت دارد.

به نظر می رسد که علت اول درست تر باشد چون زید در زمان ابوبکر نیز مسئول جمع قرآن شد ولی عبدالله در آن زمان با انتخاب او مخالفتی نکرد، در صورتی که در آن زمان زید بسیار کوچک تر بود. بنابراین علت مخالفت عبدالله رنجیده خاطری او بوده است و اگر هم آن مطالب را در مورد زید گفته باشد، از روی عصبانیت بوده است؛ زیرا با وجود موافقت علی (ع) دلیلی بر مخالفت عبدالله وجود ندارد.

در رابطه با اینکه آیا عبدالله بعدها موافقت خود را اعلام کرد و یا همچنان بر مخالفت خود باقی ماند، اختلافهای فراوانی وجود دارد.^{۴۶} ولی زرقانی با استناد به قرائت عاصم از زرعه که از طریق ابن مسعود روایت شده است و در آن هیچ اختلافی با دیگر مصاحف عثمانی وجود ندارد، نتیجه گرفته است که بعدها عبدالله با کار این مجمع موافقت نمود^{۴۷} و بنابراین مصحف خود^{۴۸} را از بین برد و یا آن را کنار گذاشت و مصحفی مطابق با مصحف عثمانی برای خود تهیه کرد.

ویژگیهای مصاحف عثمانی

۱. نداشتن نقطه و اعراب

زرقانی می گوید: عثمان می خواست تا مصاحف مشتمل بر حروف هفت گانه باشند، به همین منظور از اعراب گذاری و نقطه گذاری کلمات خودداری کردند تا نسخه ها قابلیت پذیرش قرائتهای مختلف را داشته باشند.^{۴۹}

این گفته درست نیست زیرا:

الف) رسم الخط اعراب در زمان عثمان فاقد نقطه و

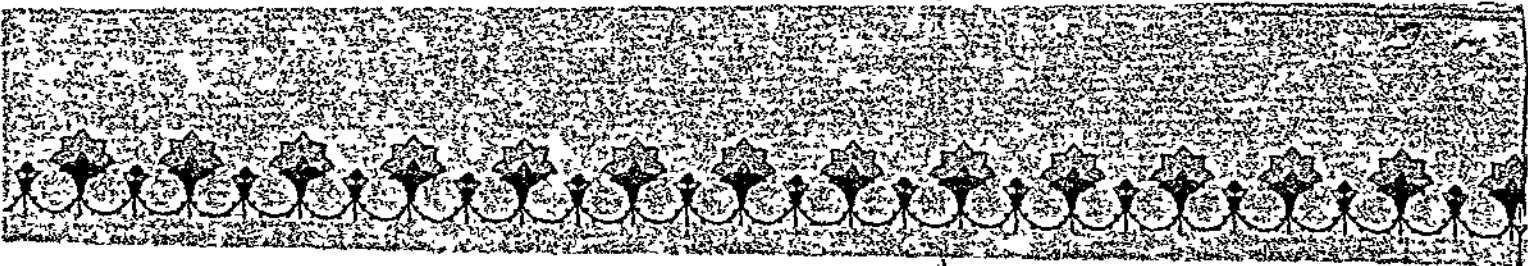
۲. وارد شدن لحن در مصاحف عثمانی

دلیل این مطلب روایاتی است که در آنها عثمان از وجود لحن در مصاحف خیر می دهد. مانند روایتی که عثمان پس از دیدن مصاحف می گوید: چیزی از لحن در آن می بینم که عرب با زبان آن را درست می خوانند.

۳. ترتیب سوره ها به صورت کنونی

همان طور که می دانید مصاحف صحابه در ترتیب سوره ها

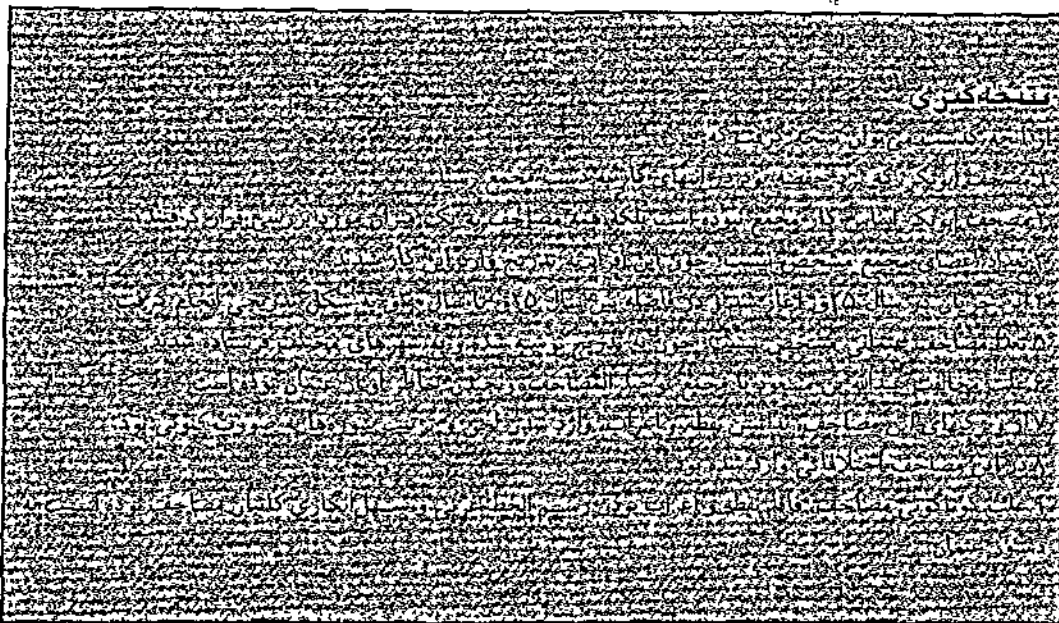

درست تلفظ می‌کرده‌اند از کنارش می‌گذرد، در صورتی که اگر خود، این دستور را داده بود نباید از کار آنها متعجب می‌شد و یا از آنها شکایت می‌کرد. پس علت گوناگونی مصاحف، فاقد نقطه و اعراب بودن رسم الخط عربی و سهل انگاری کاتبان مصاحف بوده است و نه دستور عثمان.

قریش بنویسند.
از این سخن برمی‌آید که عثمان، نوشتن قرآن را تنها با یک زبان اجازه داده است.
۲. عثمان از وجود لحن در مصاحف تعجب می‌کند ولی چون اعراب با زبان، آن را درست تلفظ می‌کنند از کنارش می‌گذرد.

از این سخن برمی‌آید که عثمان دستور گوناگونی مصاحف را نداده است و تنها به این خاطر که اعراب موارد لحنی را

پی نوشتها

- ۱- جهت اطلاع از اختلافات موجود رک: سجستانی، کتاب المصاحف، دراسة و تحقیق و نقد: محب‌الدین عبدالسیحان واعط، وزارة الاوقاف والشؤون الاسلامیه، ادارة الشؤون الاسلامیه قطر، ۱۴۱۵ق، ج ۱ صص ۱۸۵-۱۸۷، ۲۰۴-۲۱۷، ۲۲۳ و ۲۴۴.
- ۲- رک: ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، بیروت: دارصادر للطباعة والنشر، ۱۴۲۵ق، ج ۳ ص ۱۱۱.
- ۳- رک: سجستانی، کتاب المصاحف، ج ۱ صص ۲۰۲-۲۱۱.
- ۴- بخاری، صحیح البخاری، تخریج و ضبط: صدقی جمیل الطار، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۲۴ق، ج ۳ صص ۲۲۳؛ ابن حجر، فضائل القرآن، مراجعه و شرح و تهذیب: السید الجمیلی، بیروت: دارومکتبة الهلال، ۱۴۲۱ق، ص ۲۵.
- ۵- رک: ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۳ ص ۱۱۲.
- ۶- رک: ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۳ صص ۱۱۲؛ سجستانی، کتاب المصاحف، ج ۱ ص ۱۸۶.
- ۷- رک: سجستانی، کتاب المصاحف، ج ۱ صص ۲۱۲؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۳ صص ۱۱۲؛ ابن حجر، فضائل القرآن، ص ۲۱.
- ۸- رک: سجستانی، کتاب المصاحف، ج ۱ صص ۱۸۹-۲۰۱؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۳ صص ۱۱۲.
- ۹- در تعیین تعداد اعضای مجمع اختلافات فراوانی وجود دارد.
- ۱۰- رک: سجستانی، کتاب المصاحف، ج ۱ صص ۲۰۵؛ بخاری، صحیح البخاری، ج ۲ صص ۳۷۱ و ۳۸۰؛ ابن حجر، فضائل القرآن، ص ۲۵؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۳ صص ۱۱۲.
- ۱۱- رک: بخاری، صحیح البخاری، ج ۲ صص ۳۷۹ و ۳۸۰؛ ابن حجر، فضائل القرآن، ص ۲۲.
- ۱۲- رک: سجستانی، کتاب المصاحف، ج ۱ صص ۲۰۵؛ بخاری، صحیح البخاری، ج ۲ صص ۳۷۹ و ۳۸۰؛ ابن حجر، فضائل القرآن، ص ۲۲.

۶۸- زخرف، ۶۸	۵۱- بقره، ۱۳۲	تناقضهای موجود بین این روایات	یقولون: إن القرآن نزل علی سبعة
۷۲- مائده، ۴۸	۶۰- مائده، ۵۴	است.	احرف، فقال: «كذبوا اعداء الله و
۷۳- آل عمران، ۱۸۴	۶۱- كهف، ۲۶	۵۳- رك: معرفت، تاریخ قرآن،	لكنه نزل علی حرف واحد من عبد
۷۴- توبه، ۱۰۰	۶۲- غافر، ۲۱	ص ۱۵۰، ایشان قدر مشترك این	الواحد» (کلینی، الکافی، صحیح
۷۵- انعام، ۱۳۷	۶۳- غافر، ۲۶	روایات را پذیرفته‌اند.	و علق علیه: علی اکبر غفاری،
۷۶- یونس، ۲۲	۶۴- شوری، ۳۰	۵۴- رك: سجستانی، کتاب	بیروت: دارالضعب، دارالتعارف،
۷۷- تکویر، ۲۴	۶۵- زخرف، ۷۱	المصاحف، ج ۱ ص ۲۳۲ و ۲۳۵.	۱۴۰۱ق، ج ۲ ص ۶۳۰ کتاب
۷۸- شعراء، ۱۶۷ و ۱۱۶	۶۶- انعام، ۶۳	۵۵- رك: همو، ج ۱ ص ۲۲۸.	فضل القرآن، باب النوادر، احادیث
۷۹- حدید، ۷	۶۷- شعراء، ۲۱۷	۵۶- رك: همو، ج ۱ ص ۲۲۷-	۱۱۳ و ۱۱۲.
۸۰- زرقانی، مناهل العرفان فی	۶۸- حدید، ۲۴	۲۷۸.	۵۲- رك: خوبی، البیان فی تفسیر
علوم القرآن، ج ۱ ص ۲۵۱.	۶۹- نساء، ۳۶	۵۷- آل عمران، ۱۳۳	القرآن، صص ۱۸۷-۲۱۱، دلایل
	۷۰- رعد، ۲۲	۵۸- نساء، ۱۷۱	ایشان بیشتر ناظر به اختلافات و

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم
۲. ابن اثیر، عزالدین ابی الحسن، الکامل فی التاریخ، بیروت: دارصادر للطباعة و النشر، ۱۹۶۵م.
۳. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، فضائل القرآن، مراجعه و شرح و تقدیم: السید الجمیلی، بیروت: دارمکتبه الهلال، ۲۰۰۰م.
۴. بخاری، ابی عبدالله محمد بن اسماعیل، صحیح البخاری و هو الجامع المسند الصحیح المختصر من امور رسول الله و سننه و ایامه، تخریج و ضبط: صدقی جمیل المطار، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، چاپ اول، ۲۰۰۳م.
۵. حجتی، محمدباقر، پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ بیست و دوم، ۱۳۸۵ش.
۶. خوبی موسوی، ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، اخراج و فهرسة: مرتضی الحکمی، مطبعه الاداب فی النجف الاشرف، ۱۹۹۶م.
۷. رامیار، محمود، تاریخ قرآن، تهران: امیرکبیر، چاپ پنجم، ۱۳۸۰ش.
۸. زرقانی، محمدعبدالعظیم، مناهل العرفان فی علوم القرآن، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۹۹۱م.
۹. سجستانی، ابی بکر عبدالله بن سلیمان بن اشعث، کتاب المصاحف، دراسة و تحقیق و نقد: محب‌الدین عبدالسبحان واعظ، وزارة الوقاف و الشؤون الاسلامیه، ادارة الشؤون الاسلامیه دولة قطر، چاپ اول، ۱۹۹۵م.
۱۰. سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن بن ابی بکر، الاتقان فی علوم القرآن، حقیقه و علق علیه و خرج احادیثه: فواز احمد زمرلی، بیروت: دارالکتاب العربی، چاپ اول، ۱۹۹۹م.
۱۱. طبری، ابی جعفر محمد بن جریر، تفسیر الطبری المسمی جامع البیان فی تأویل القرآن، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۹۹۲م.
۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، صححه و علق علیه: علی اکبر غفاری، بیروت: دارالضعب، دارالتعارف، چاپ چهارم، ۱۴۰۱ق.
۱۳. معرفت، محمدهادی، التمهید فی علوم القرآن، قم: مؤسسة النشر الاسلامی، چاپ سوم، ۱۴۱۶ق.
۱۴. معرفت، محمدهادی، تاریخ قرآن، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ هشتم، پاییز ۱۳۸۵ش.